

BALKÁNI ÉS MAGYAR ELEMEEK A MAGYARORSZÁGI ROMÁN TÁRSADALOMFEJLŐDÉSBN*

AZOK A NYELVI ÉS MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK, melyek a románságot elválaszthatatlanul kötik a Balkánhoz, ma már közismertek és jelentőségüket sem tagadni, sem kisebbiteni nem lehet a tudományos gondolkodás tisztaságának és komolyságának veszélyeztetése nélkül. A román nyelv, amint azt Th. Capidan román nyelvész is egyik kiváló munkájában¹ leszögezi, legalább a Kr. u. VII. századig tökéletes egységben fejlődött, mégpedig olyan területen, ahol közvetlenül érintkezhetett az albán nyelvvel. Mi több, épen az északi, az u. n. dáko-román nyelvjárásban található a legerősebb albán hatás, bár ezt a román nyelvjárást ma az albánoktól legtávolabbra került, a tulajdonképeni Balkánon kivüleső románság beszéli s épen a mai balkáni román nyelvjárásokban, a macedo- és megleno-románban van viszonylag kevesebb albán elem. Nem kevésbé jellemző az sem, hogy az északi román nyelvjárás a déli (toszk) albán nyelvvel mutat fel közeli kapcsolatokat. Ami a román nyelv régi szláv kölcsönszavait illeti, azok az összes román nyelvjárásokban ugyanazon formai és jelentésbeli változásokon mentek át, tehát a szláv hatás még együtt találta a déli és északi románságot s az is megállapítható, hogy a szláv elemek fő közvetítője a románság mindkét nagy ága felé a bulgár-szláv nyelv volt. Ha a román tudós megállapításaihoz hozzáfűzzük a nyelvészeknek azt a ma már szinte közhelyszámba menő tanítását, hogy a román nyelv más balkáni nyelvekkel együtt közös, ősi balkáni sajtáságokat őriz, mindezek tudatában nem kereshetjük máshol a román nyelv és nép szülőhazáját, mint a

*A jegyzetekben használt rövidítések feloldása: *H.* = Hurmuzaki Eudoxiu: Documente privitoare la istoria Românilor. Bukarest, 1887. — *FM.* = Fekete Nagy Antonius—Makkai Ladislaus: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400. Budapest, 1941. *M.* = Mihályi János: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból, Máramarossziget, 1900. *PH.* = Pesty Frigyes: A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek (Értekezések a történelmi tudományok köréből V/3.), Budapest, 1876. *PK.* = Pesty Frigyes: Krassó vármegye története, III. k. Oklevéltár, Budapest, 1885. *PSz.* = Pesty Frigyes: A szörényi bánóság és Szörény vármegye története, III. k. Oklevéltár, Budapest, 1878. *OT.* = Ortway Ti-vadar: Temes vármegye és Temesvár város története, IV. k. Oklevéltár, Pozsony, 1896.

¹ Th Capidan: Româniil din peninsula Balcanică, Bukarest, 1924. 99, 100, 105v, 111. lapokon.

Balkán félszigeten¹. Ugyanezt a tanulságot vonhatjuk le a Dunától északra élő románság kultúrájának legrégebb emlékeiből. Nemcsak a görögkeleti vallás és szellemiség, hanem a román egyház szerves kapcsolata az ochridai érsekséggel is beszédesen utal az őshazára² s ugyancsak a közös balkáni-ortodox kulturkincset tanúsítja az erdélyi románság középkori személynévanyaga, mely *Kadlec* cseh történész tanulságos összevetéséből láthatóan³, teljesen azonos az egykor szerbiai románság személynévanyagával. Szaporíthatnók a nyelvészeti és művelődéstörténeti példákat a végtelenségig, tanulmányunk keretei azonban nem engedik meg ennek az előttünk már amúgy is többek által és kitűnően elvégzett munkának ismétlését. Célunk ezúttal rámutatni arra, hogy a balkáni és északi román társadalom szerkezete milyen közös vonásokat árul el, másrészt pedig megkísérelni a közöttük fennálló — lényeges — különbségek magyarázatát,

I. A BALKÁNI ÖRÖKSÉG

MIKOR A ROMÁNSÁG a történeti forrásokban megjelenik (Kr. u. 976), az ősi kialakulási területről való szétvándorlása már folyamatban van. Az első ismeretes románok valószínű őshazájuktól (a mai szerb-bulgár határvidék) messze délre, a Preszpa-tó környékén tűnnek fel⁴. A nagy szétvándorlás az egész középkoron át, sőt még azután is tartott, de ennek ellenére az egész románságot továbbra is egységesen jellemzi nyelve és foglalkozása. A románság ősfoglalkozása a Balkánon épenúgy, mint a Dunától északra a vándorpásztorkodás, és pedig közelebről a juhásztorkodás volt. Ez a foglalkozás annyira jellemző volt az egész népre, hogy a görögök már a XI. században „pásztor” jelentésben használták a „vlah” népet, amint azt Anna *Komnena* görög császárlány történeti művében félreérthetetlenül meg is mondja: „és akik csak a nomád életmódot folytatták, azokat a népies nyelvhasználat vlahoknak szokta nevezni”.⁵ Ez az általános keleteurópai szemlélet nálunk is megállítható, a számtalan adat közül csak egyet emelünk ki: Pestmegyében 1483-ban szerepel „Gyenge Johannes wolahus seu pastor”.⁶ A magyarországi románok ősfoglalkozásukat sokáig, részben egészen a legújabb időkig megőrizték. A XVI. század elején *Verancsics* Antal, a kiváló magyar humanista történész így ír az erdélyi románokról:

¹ A románok eredetének kérdését kiválóan foglalta össze Tamás Lajos, „Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában” c. (Bp. 1935) döntő jelentőségű könyvében, újabb adalékok Gáldi—Makkai: A románok története (Bp. 1941.) I. fejezetében és annak jegyzeteiben.

² Gáldi—Makkai i. m. 26—27, 1.

³ K. Kadlec: *Valasi a valasske právo* (az oláhok és az oláh jog), Prága, 1916 451—468 l.

⁴ N. Iorga: *Istoria Români'or din Peninsula Ba'caucă*, Bukarest, 1919. 13. l.

⁵ Tamás i. m. 74, 1.

⁶ U. o.

„rari in apertis locis incolae, montibus ac silvis plerumque cum suo pecore pariter obditi”¹.

A középkori szerb királyok okleveleiben s általában az egész Balkánon gyakran emlegetett románok (Vlasi) mindig pásztorok, mégpedig nomád, állandó telepeket nem alkotó pásztorok. Jellemző, hogy a XII–XIII. századi szerb királyok, valahányszor népeket adományoznak a kolostoroknak, ezzel a kifejezéssel élnek: „sela i vlasi” azaz falvakat és oláhokat adnak s míg a falvakat megnevezik, addig az oláhokat névszerint, egyenként felsorolják, nyilván azért, mert ezek nem laktak állandóan egy helyen, hanem nyájaikkal a környező hegyekben kóboroltak.² A hegységek, akárcsak magyarországi viszonylatban, Szerbiában is a király tulajdonát képezték, amint azt Uros István király 1330-ban kifejezetten meg is mondja.³ Mivel a szerbiai románok hegyipásztorok voltak, ilyenformán a király földesuri hatósága alá tartoztak. Amíg a hegységek területén a szerb királyok nem kezdtek uradalmakat eladományozni, addig a románok zavartalanul folytathatták nomád életmódjukat, hiszen vándorlásaik elé birtokhatárok nem emeltek akadályt. Mihelyt azonban, a XII. század végétől kezdve, az egyes kolostorok a királyok jóvoltából nagyobb hegyvidéki uradalmak tulajdonosai lettek, a pásztorélet feltételei is megváltoztak. Az új földesuraknak ezután érdekében állt megakadályozni a román pásztorok szabad mozgását, mivel azok idegen területen nem a kolostornak, hanem az illető terület urának fizettek volna legeltetési pénzt, de meg vándorlásaik során esetleg véglegesen kivonták volna magukat eddigi földesuruk hatósága alól, más vidékre költözve. Így vált szükségessé a románok részleges földhözkötése, aminek első okleveles nyomai a XIV. század elején jelentkeznek. Az első oklevelekben, melyek románok adományozását is tartalmazzák (1198., 1220., 1253., 1254-64., 1282-98., 1302-09., 1309-16 és 1318-21.), mindenütt az ismert „sela i Vlasi” formula áll és a románokat névszerint sorolják föl.⁴ 1308-ban találkozunk először oklevelesen román „katun”-nal, azaz pásztorszállással⁵, tehát ekkortájt adódott lehetőség arra, hogy a románokat mostmár településük után is meg lehessen különböztetni. Hogy ezek a szállások nem lehettek még a falvakkal egyenrangú, állandó telepek, mutatja az, hogy az oklevelek állandóan különbséget tesznek katunok és falvak közt. II. Uros István király a banjai kolostornak 1313-18 körül nagyobb birtokadományt tett, a földművelő szerb lakosság falvait a régi szokásnak megfelelően egyenként felsorolja, de mikor az adományozott románokhoz ér, nem elégzik meg azok 9 katunjának felsorolásával, hanem mindegyik után

¹ Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum II. Pest, 1867. 143. l.

² A szerbiai, bosznia-hercegovinai, horvátországi és dalmáciai románokról. I. Kadlec i. m. 123-169. l., S. Dragomir: Vlahii din Serbia (Anuarul Institutului de Istorie Națională, Kolozsvár, 1921-22. 279-299. l.) és ugyanő: Vlahii și Morlaci, Kolozsvár, 1924.

³ „U planinah ne ima niktore bastine razve kralie”. Kadlec i. m. 135. l.

⁴ H. I/2. 771. l., 774. l., 794. l., 797. l. továbbá Dragomir: Vlahii din Serbia, 280-287. l. Kadlec i. m. 134-166 l.

⁵ Katunról régebbi értesüléseink (1277. ill. 1278) l. Blgarski Starini iz Makedonia. Sofia, 1931, 584. l. és Dragomir: Vlahii și Morlaci 7. l. Ezek azonban településtörténetileg alig használható adatok. 1308: Dragomir: Vlahii din Serbia 285. l.

közli a katunhoz tartozó románok neveit is¹. Nyilván attól kellett tartani, hogy az illető pásztorok adott pillanatban elhagyják az állandó telepnek még nem tekinthető katunt. A decani kolostor adománylevelében (1330) már a katunok lakosságát nem névszerint, hanem házak szerint részletezi a király², tehát a megtelepedés mind szilárdabb kereteket kezd öltetni. Ez időtől kezdve az adománylevelekben a románok többé nem fordulnak elő névszerint, hanem csak a katunok neveit sorolják fel (pl. a prizreni kolostor 1348-53 körül kelt adománylevelében)³. A szerbiai románságnak ez a fokozatos helyhezköltése, illetőleg vándorlási területeinek szűkítése és feldarabolása kettős következményt vont maga után. A románság egyrészt elveszítve a vándorpásztor életmód lehetőségét, fokozatosan megtelepedett és a falusi életformák átvételével nyelvileg is beolvadt a szerb lakosságba, másrészt, ha az új körülményekkel megbékülni nem tudott, felkerekedett olyan vidékek felé, ahol ősfoglalkozását zavartalanabban gyakorolhatta. Minthogy azonban a keleteurópai gazdasági és társadalmi fejlődés mind inkább a földművelés irányában haladt és az összefüggő nagy királyi területek magánuradalmakra darabolódtak, megakadályozva a vándorpásztorok szabad kóborlását, az őstromán életforma halálra volt ítélve s a középkor végére teljesen el is tűnt volna, ha a balkáni török uralom, felülva az alig megindult magasabbrendű gazdasági kultúra kereteit és vívmányait, az életszínvonal leszállításával lehetővé nem tette volna ennek a kezdetleges foglalkozásnak újraéledését. Ezért találunk még maig is (bár napról-napra sorvadóban) nomád pásztorkodást a Balkánon — természetesen a balkáni románoknál⁴. A nomád pásztorkodás csökevényét, az u. n. *transzhumálást* (nyári és téli legelőknék aránylag nagy területen belül való váltogatását) még a Dunától északra megszállt magyarországi és óromániai románság is egészen a múlt századig gyakorolta, mint a nagy ősfoglalkozás iránti kiolthatatlan vonzódás bizonyosságát⁵.

Ha összehasonlítjuk a magyarországi románok életkörülményeit balkáni testvéreikével, itteni megjelenésük első évszázadában teljesen azonos állapotokat találunk. A XII. század végén vagy talán csak a XIII. elején érkező magyarországi románok közel egy évszázadig nem hoztak létre állandó jellegű telepeket. Az még természetes, hogy számtalan Olaszi, Németi, Csehi, Tóti, Oroszi, Horváti helynevünk mellett egyetlen „Oláhi” helynevünk sincsen, hiszen ezek a névtípusok a XIII. század előtt keletkeztek, mikor még románok Magyarországon nem voltak⁶, de az már sokkal jelentősebb, hogy

¹ Spomenik IV. Belgrád, 1890.

² M. Milojevic: Decanske Hrisovulje (Glasnik Srpskog Ucenog Drustva, XII.) Belgrád, 1880.

³ Glasnik Srpskog Ucenog Drustva, XV.

⁴ Kadlec i. m. 123—134. l. A balkáni oláh pásztorkodás irodalmát felsorolja Tamás i. m. 15-16. l. (jegyzetben).

⁵ A. Malaschofsky: Einfüsse des Hirtenlebens auf die Entwicklung von Volk und Staat in Rumänien. Südostdeutsche Forschungen, Lipse, 1939. III, 810. sköv. l.

⁶ Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika, Századok, 1939. 285. l.

az egész XIII. század folyamán egyetlen román eredű helynév sem tűnik fel Magyarországon (az első, *Caprewar*, 1337-ben fordul elő)¹ s az első román telepről (*Oláhtelek*, Bihar megye) is csak 1283-ban halunk². Bár a XIII. században okleveleink 17 ízben emlékeznek meg románokról³, ezidő alatt mégis csak 9 telepüket ismerjük meg, nagyrészüket éppen keletkezésük pillanatában vagy nagyon röviddel azután.⁴ A magyarországi románok megtelepedésének üteme — alább ismertetendő okokból kifolyólag — jóval gyorsabb volt a szerbiaiakénál, mégis az egész középkoron át gyakran találkozunk bizonytalanul imbolygó, helyüket könnyen változtató román népelemekkel. 1363-ban, egy Krassószerék környékén fekvő birtok határainak megállapításánál a szomszédos román kenézeket „propter eorundem mansionis seu residencie incertitudinem”, azaz lakóhelyük bizonytalansága miatt nem lehetett megidézni⁵. A krassómegyei magyar nagybirtokos Himfi család remetei uradalmán, aránylag nem nagy területen belül, a XIV. század második felében 10—20, egyenkint alig néhány lelket számláló román jobbágyszállás volt, de annyira nem voltak még helyheztapadva, hogy 1369 és 1389 közt alig egy-kettő kivételével mind nevet változtattak⁶. Természetszerűleg függött össze ez az állapot a románok pásztorfoglalkozásával, mely állandó helyváltogatást kívánt. A XV. század közepén is még így kóboroltak román juhászok a Mezőségeken, ahol egyik évről a másikra nyomuk vész, mert továbbállottak új legelőt keresni. Szentpáli Mihály kolozsmegyei birtokos 1461-ben azt feleli a királyi adószedőknek, hogy a tavaly fizetett ugyan birtoka után juhötvenedet, „sed presentis anno caret Valachys”⁷. Bár a Magyarországi fejlettebb birtokviszonyok közt a nomadizálás elé szinte leküzdhetetlen akadályok emelkedtek, a románok mégis folytatták vándorlásukat, ha másként nem, legalább a transzhumálás formájában. 1357-ben például a sólyomkövi (Bihar megye) vár román pásztorai Nyircsaholy környékén makkoltattak⁸, ugyanezen évben a szatmármegyei Kérsemjén⁹, 1374-ben pedig a zemplénmegyei Mészpest körül¹⁰, tehát a román települési területtől jó messze találunk legeltető román pásztorokat.

A középkori román települések alkalmazkodtak ehhez az életmódhoz. Ahol csak ilyeneket részletesebben ismerünk — a legtöbbet Krassó és Temes megyékből — egytől-egyik jellegzetesen kis lélekszámú tanyák. A Himfiek krassómegyei 22 román tanyája közül

¹ FM. 79. l.

² FM. 28. l.

³ FM. 3, 9., 11., 21., 22., 24., 25., 26., 28., 31., 32., 36., 38., 40., 41., 42., 43. lapokon.

⁴ *Oláhtelek* (1283), *Iltye, Szád, Fenes* (Hunyad megye 1292), *Fülesd, Enyed, Dátya, Ompoica* (Alsófőhérmegye 1293), *Tohán v. Oláhteleki* (Brassó megye 1294), FM. 28., 36—42. l.

⁵ FM. 166. l.

⁶ FM. 221—223. és 360—362. l.

⁷ Z. Paclisanu: *Un registru al quinquesimesimei din 1461. (Omagiu fraților A. și I. Lapedatu, Bukarest, 1936)*, 602. l.

⁸ FM. 135. l.

⁹ FM. 134. l.

¹⁰ FM. 253. l.

1389-ben csak 4 birt husznál több jobbágycsaláddal, míg 8 tanyán egyenként tíznél kevesebb család élt¹. A krassómegyei Vaja birtokon 1378-ban egyik kenézfaluban 5, a másikban szintén 5, a harmadikban 4, a negyedikben 8 jobbágy lakott.² A XVI. század elejéről ismerjük a felső Béga-völgy román falvainak népösszeírását, egyikben sem lakott 25 jobbágnál több, ellenben alig volt olyan, amelyikben 10-nél többet találtak volna a számlálók. 6 városkában és 122 faluban (a valóságban csak tanyák voltak) összesen 1642 jobbágyot írtak össze³. Biharmegyében a XVI. század közepén mintegy 750 falu állott, ebből kereken 350 a magyar, 300 a román néptalajra esett. Viszont 1552-ben az adórovók a magyar települési területen 10.237, a román települési területen 1644 jobbágyportát találtak⁴. Mivel az adatok hitelességéhez kétség nem férhet, a falvak és a jobbágyporták arányából világosan látjuk, hogy a síksági földmivelő magyar telepek egyenként sokkal népesebbek voltak, mint a románok falunak alig nevezhető tanyái. Hasonló arányokkal találkozunk a Balkánon is. A már említett decani kolostor uradalmához 40 falu és 9 katun tartozott, a falvakban 2166 iparos és földműves szerb család, a katunokban 266 román pásztorcsalád lakott, tehát míg egy falura 54, addig egy katunra csak 29 család esett⁵. De nemcsak a csekély lélekszám különbözteti meg a pásztortanyát a falutól, hanem maga a települési rendszer és az épületek is. A román pásztorok kunyhóit a XIV. században Magyarországon inkább sátraknak, mint házaknak tekintették, „Wlachi scismatici, quorum nonnulli in pascuis et tentoriis habitant, animalia, quibus habundant, pascendo” — olvassuk egy 1373-ban kelt pápai oklevélben a szörénymegyei románokról⁶. De sátraknak nevezik építményeiket Dalmáciában is: „figendo tentoria” azaz sátrat ütve szállnak meg román pásztorok Trau határában. Sőt a *katun* szó maga is előfordul a Balkánon *sátor* jelentésben⁷. Ezeknek a pásztorkunyhóknak egyenes utódai a balkáni cincárok (macedo-román nomádpásztorok) boglyaalaku kalibái, melyeket tízével-húszával vernek fel ideiglenes pásztorszállásaikon ma is⁸. Magyar területen a „katun” szó ismeretlen, helyette még a románok is a magyar eredetű „szállás” (sălaş) elnevezést használják. „Descensus in alpibus”, „locus estivalis” vagy „alodia seu stationes estivales pecorum vel hospicia vulgo zallas”⁹ néven elég gyakran fordulnak elő román pásztorszállások középkori okleveleinkben s kétségtelenül még nagyobb számban találkoznánk velük, ha a magyarországi román településnek első, kezdetleges szakasza le nem zárult volna már akkorra, mikor a részletesebb adatok jelentkezni kezdenek. Ne felejtjük el azt sem, hogy a hunyad- és biharmegyei

¹ FM. 360—362. l.

² FM. 277—278. l.

³ PK. 503—505. l.

⁴ Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt, Bp. 1940. 187—189. lapok és Adattár.

⁵ Kadlec i. m. 149—150. l.

⁶ FM. 247—248. l.

⁷ Dragomir; Vlăhii și Morlacii, 37. és 71. l.

⁸ Kadlec i. m. 125. l.

⁹ FM. 171. és 286. l., M. 630. l.

román hegyifalvak sajátos települési rendszere és háztípusa csak részben magyarázható a földrajzi körülményekkel, mert kétségtelenül a ma már kihalóban levő pásztorélet településtörténeti emlékeit is kell látnunk benne¹.

A balkáni és magyarországi román pásztorok kultúra kapcsolatainak bensőségét még a fentieknél is meggyőzőbben bizonyítja a románok „nemzeti” adóneme, a juhötvened. A szerb királyoknak négy oklevelében is részletezve van ez az „oláh jog” (*zakon vlachom*) értelmében fizetendő adó, mely lényegében 100 juh után 2 juh és 2 bárány, vagy 50 juh után egy bárányos és egy meddő juh adásából áll². Amint a banjai kolostor adománylevelében a király kifejezetten megmondja, hogy a románok, más adózóktól eltérően, nem a nagy, hanem a kis tizedet (azaz az ötvenedet) fizetik³, éppen olyan határozottan kimondja nálunk pl. a váradi káptalan 1374-ből származó jogszabálykönyve, hogy a románok „differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis”,⁴ Az ötvenedet, melyet nálunk „quinquagesima”-nak, a Balkánon pedig „travnina”-nak (azaz fűpénznek)⁵ neveztek, a szerbiai és horvátországi oklevelekkel teljesen egybehangzólag állapítja meg nemcsak egy 1446-ból származó oklevelünk (de quinquaginta vero ovibus unam ovem cum uno agnello solvere deberent)⁶, hanem a tordai országgyűlésen kelt 1548; VIII. tc. is, mely az ötvened szedését először szabályozta országosan. Ennek értelmében 50 juh után 1 bárányos és egy egyéves juh, 100 után 2 bárányos és egy egyéves juh fizetendő⁷. Magyarországon már korán (első adat 1331-ből)⁸ szokásba jött az ötvenednek pénzben való megváltása, sőt egyes (egyházi) birtokokon ötvened helyett a juhok tizedét szedték.⁹ Ez azonban nem változtat azon, hogy a szerbiai travnina és a magyarországi quinquagesima egy és ugyanazon adónem s eredeti formájukban hajszálpontosan megegyeznek. Magyar területen már 1256-ban úgy szerepel, mint a románok egyetemes adója¹⁰, bár „quinquagesima” néven először csak 1293-ban fordul elő¹¹. Az már csak a párhuzam teljességének szempontjából fontos, hogy

¹ La Transsylvanie, Bukarest, 1938. 712. és 747. lapok. A tényekből levont következtetések az idézett műben azonban tévesek.

² Kadlec i. m. 136—137. l., Dragomir; Vlahii din Serbia, 285—291. l.

³ Kadlec i. m. 136. l., Dragomir, Vlahii din Serbia 285. l.

⁴ FM. 256. l.

⁵ FM. 40. l. Dragomir; Vlahii din Serbia, 296. l., Vlahii și Morlaccii, 68. l.

⁶ Okleveltár a Bánffy család történetéhez, I. Bp. 1908. 653. l. Horvátországban: „na leto travarinu od sto ovac po dvi”. Dragomir; Vlahii și Morlaccii, 68. l.

⁷ Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, I. Bp. 1875. 238—241. l. Bár az adatok meglepően összevágtnak, az ötvenedről monografiát írt A. Doboși (Datu oilor. Academia Română, Studii și Cercetări XXVIII., Bukarest, 1937. 5. l.) azt állítja, hogy az ötvened balkáni eredete bizonytalan, mert Szerbiában és máshol a Balkánon csak szórványosan fordul elő, míg Magyarországon általános, ahol csak románok laktak. Ezzel szemben láttuk, hogy az ötvened a Balkánon nemcsak, hogy nem szórványos, hanem egyenesen gyakori és szabályosan megfelel a magyar ötvenednek.

⁸ FM. 70—71. l.

⁹ FM. 256. l.

¹⁰ „Regalis proventus ex parte Siculorum et Olacorum in pecudibus, pecoribus et animalibus quibuslibet”, FM. 25. l.

¹¹ FM. 40. l.

a szerbiai és magyarországi románok mellékadói is azonosak (tejtermékek, báránybőrök és gyapjuszöttesféleségek, lovak stb.)¹.

Amennyire a román társadalom legrégebbi formáit ismerjük, társadalmi tekintetben sincs különbség a balkáni és a magyarországi románság közt, értve ezalatt természetesen azt a társadalmi rendszert, melyet a bevándorló románság magával hozott Magyarországra. Ennek a kérdésszövevénynek vizsgálatánál mindenekelőtt arra kell figyelemmel lennünk, hogy a románok, mikor mind a Balkánon, mind Magyarországon a történeti forrásokban megjelennek, nemcsak állampolgari, hanem magánjogi függésben vannak az uralkodóktól, akik itt is, ott is quasi földesuraik a tulajdonukat képező hegyekben pásztorkodó románoknak. A társadalmi élet alakító erői tehát nemcsak a belülről induló fejlődés irányában hatnak, hanem számolnunk kell az uralkodói hatalommal és szándékkal is, mint alakító erővel. Nem állanak adatok rendelkezésünkre, melyek birtokában akár a népvándorláskori, akár a szerb vagy bulgár államalakulást közvetlenül megelőző korbéli román társadalmat rekonstruálhatnók. Egyedüli támaszpontunk az az analógia, melyet az ősi nomád állapotban élő balkáni románság és a vele foglalkozás és valószínűleg vérség tekintetében közeli rokon albánság társadalma kínál. Ennek alapján feltételezhetünk az ősrómánságnál is bizonyos vérségi kötelékek által összetartott nagy-családi, esetleg nemzetségi szervezetet, melyen belül a pásztornépeknél gyakori vagyonszövetségnek is kifejlődhetnek bizonyos formái. Ezt a feltevést történeti adataink közül az látszik alátámasztani, hogy mind a balkáni, mind a magyarországi román pásztorközösségek, illetőleg szállások a mindenkor vezető nevét viselik (Szerbiában pl. *Vlasi Ratisievci, Lepcinovci, Tudoricevci, Kostadinovci, Goilovci*² vagy *katun Sisatovci, Proilovci, Ursulovci, Vojzilci*³ stb. Magyarországon *Pribifiamiklósfalva, Supafalva, Nekcsfalva, Jánoskenézfalva, Kecsfalva, Fileskenézfalva*⁴ stb., vagy végül Havas-*elven Őgáneshti, Tămășeni, Pașcani, Onicianii, Cristești, Borăști*⁵ stb.), mely esetekben oklevelesen ismerjük azt az akkor élő személyt, akiről a falu nevét kapta, tehát az illető fontosabb szerepet töltött be a nevével jelzett közösség életében, mint teszmem egy alkalmilag, esetleg bizonyos időtartamra választott falusbíró. A szláv és román változatokban (pl. *Vlasi Kostadinovci* vagy *Onicianii, Cristești*) kifejezésre jutó szemlélet még nem topográfiai, azaz nem annyira a megtelepült területre s a névadónak ahhoz való birtokosi viszonyára, hanem inkább a népnek és a vezetőnek kapcsolatára vonatkozik, mintha azt mondaná, hogy „Kostadin népe”, „Onică emberei” vagy „Cristeák”. Röviden: ez a névadási mód azt sejteti, hogy a névadó családfői, nemzetségfői, esetleg törzsfői szerepet játszhatott. Ebben a nézetünkben megerősít az is, hogy a románság ezt a szemléletet egyes falvakról, telepekről nagyobb területekre is átvitte, elég ha itt utalunk *Litva föld, Bogdania* (Moldva régi neve) vagy *Besszarábia* esetére,

¹ Kadlec i. m. 136. l., Dragomir; Vlahii din Serbia, 285. l. FM. 70. és 256. l.

² Dragomir; Vlahii din Serbia, 286. l.

³ U. o. 288 l.

⁴ FM. XIX. l.

⁵ D. C. Arion; Cnejii (chinejii) români, Bukarest, 1938. 26. l.

mely elnevezéseknek Litovoj, Bogdán és Baszaraba vajdák személyével való összefüggése világos. Talán újabb támpontokat nyújtana a román nyelvnek és néprajznak társadalomtörténeti szempontu vizsgálata is, de hangsúlyoznunk kell, hogy évezredes távolságba merült társadalmi jelenségek felderítésére a nyelvészet és a néprajz tudománya csak akkor használható, ha hiteles történeti adatok bizonyítóereje is hozzájárul eredményeikhez. A mi esetünkben azonban ez reménytelennek látszik.

A szerbiai románság feltűnésekor (XII. század vége) már a kezdetleges nagy-családi, nemzetségi szervezet fokát túlhaladta. Egyrészt a királytól való függés nyírbálta meg a nemzetségi vezetők hatalmát, másrészt társadalmi differenciálódás nyomai kezdenek mutatkozni soraiban. A vérségi kapcsolatokon nyugvó nemzetségi szervezeten belül a vezető, mint más hasonló ősi társadalmakban, a vezetett nép fölött élet és halál ura volt, ő határozta meg népe települési helyét, ő választotta meg a legelőket és ő osztotta be alattvalói munkáját. Hatalmát a nép véneivel együtt, azok megkérdezésével, de a tanács megfogadásának kötelezettsége nélkül érvényesítette. Ezzel szemben a középkori Szerbia románsága fölött ezeket a jogokat a szerb király gyakorolta s amennyiben a kolostor javára földesúri hatóságáról lemondott, jogainak egy részét a kolostorra és nem a románok vezetőire származtatta át. Így például semmi nyomát nem találjuk annak, hogy a szerbiai románok vezetői népük fölött bíraskodtak volna. Kisebb ügyekben a kolostor főnöke (ha a románok a kolostor népei közé tartoztak), főbenjáró esetekben azonban még a kolostori románok felett is a király bíraskodott.¹ Így a románok vezetőinek és véneinek legfeljebb az u. n. békebírói hatáskör maradt fenn, ez azonban a nép fölött semmi hatalmat nem jelentett. A román pásztorok szabad költözési joga, akár a nép összességének, akár a vezetőnek elhatározásáról van szó, a középkori Szerbiában szintén nemlétezőnek tekinthető, hiszen éppen azért sorolják fel az oklevelek a román pásztorok neveit, hogy továbbvándorlásuk könnyebben megakadályozható legyen. Végül a pásztorközösség munkabeosztása sem a vezetőtől függött, hiszen az oklevelek azt részletesen, királyi paranccsal szabályozzák, a vezetők csak ennek a felülről rendelt beosztásnak az ellenőrzését végzik². A románság vezetőrétege ilyenformán maga is földesúri függésbe került a királlyal vagy a kolostorral szemben és a törzsfői hatalom helyett a földesurat képviselő tisztviselő hatáskörével kellett beérnie. Lehetséges, hogy egyes román pásztorcsoportok, amelyeknek sikerült a szerb állam határain túlvándorolni, ideig-óráig visszakerültek az ősi szervezetbe és vezetők is visszanyerték törzsfői hatalmukat, de mielőtt sor került az új haza kereteibe való beilleszkedésre, ami a nomádizálás lehetőségeinek fentebb említett csökkenésével menthetetlenül együttjárt, a románság elvesztette a hazátlanság árán szerzett függetlenséget és vezetőivel együtt újból földesúri hatóság alá került. Valóban nem ismerünk a középkori Balkánon egyetlen román csoportot

¹ Kadlec i. m. 161–162. l.

² Dragomir: Vlahii din Serbia, 285. l.

törzset, mely a maga életét idegen államhatalmi vagy akár földesúri beavatkozástól mentesen folytathatta volna. Eltekintve a középkor nagyrészen át bizánci érdekkörben fejlődött déli románságtól, mely minket ezúttal nem érdekel, a bosznia-hercegovinai és bulgáriai románságról sincsenek állításunk ellenkezőjének feltételezésére jogosító adataink. A bulgáriai románság társadalmi életéről úgyszólván semmit sem tudunk, a XII. század végén kitört nagy lázadásban részt vett románság igazi szerepe és társadalmi, politikai súlya máig vitatott, homályos kérdés¹. Boszniában kétségtelenül volt a románságnak egy arányilag szabadabban mozgó rétege, éspedig a sót és egyéb árukat szállító fuvarosok², jogi helyzetükről azonban a források szűkszávasága miatt lényegesen nem mondhatunk. Viszont a mi keveset tudunk az orthodox balkáni szláv államok román lakosságáról, az mind a balkáni románság egységes jellegét domborítja ki. A Boszniából a raguzai tengerpart felé húzódó románoknak épenúgy katunjai vannak³ s az említett sófuvarozók kivételével épenúgy pásztorok, mint a szerbiaiak. A Horvátországba, Dalmáciába és Magyarországra vándorló románság ugyanazt a pászorkultúrát vitte magával, mely ősi életterületén, az orthodox balkáni szláv országok földjén annyira jellemzően kialakult.

Említettük, hogy a törzsi vezetők hatalmának csökkenése mellett a középkori balkáni románságon belül társadalmi rétegződés kezdetei figyelhetők meg. Szerbiában a királyi oklevelek kétféle románt különböztetnek meg, a *vojníkot* és a *kjelatort*.⁴ A vojníkok rétege előkelőbb, mentesítve vannak a munkaszolgáltatásoktól és fő kötelességük a pásztorok felügyelése. Külön törvényük a „vojníkok joga” (voinicški zakon), mely emlékeztet a magyarországi románok „kenézi jog”-ára. Ami a románság másik társadalmi osztályát illeti az nagyjában a mi jobbágyságunknak felelt meg, a földmivelő jobbágytól (Szerbiában merop) a *kjelatort* csak pásztorfoglalkozása különböztette meg. A foglalkozás azonban éles határt vont a két társadalmilag legalól elhelyezkedő réteg közé, mert a szerb királyok tiltották a földmivelő és pásztorok közötti házasságot⁵, kétségkívül a gazdasági élet egyensúlyának megóvása céljából. Ezzel természetesen egyúttal a szerb—román népkeveredést is akadályozták, ami csak akkor indulhatott meg, mikor a románok fokozatos helyhez-kötésével a különbségek kezdtek elmosódni. A *kjelatorok* kötelessége egyrészt a király, ill. kolostorok nyájainak őrzéséből, másrészt bizonyos munkaszolgáltatásokból (gyapjufeldolgozás, kaszálás, fuvarozás) állott. A *kjelator* elnevezés (v. ö. a mai román *călător* = utazó, vándorló) maga is bizonyossága egyrészt a románok nomád életmódjának, másrészt talán arra a szerepre is utal, amit a balkáni román-

¹ Jireček K. J.: A bolgárok története, Nagybecskerek, 1889, 206—219 l., N. Iorga: Istoria Românilor din Peninsula Balcanică, 21—23 l., teljesen tévesen, magyarázza; l. még: C. C. Giurescu: Istoria Românilor I. (Bukarest, 1935.) 296—308. l. (bibliográfiával.)

² Dragomir: Vlahii și Morlacii, 68—69 l.

³ Ugyanott: 71—72 l.

⁴ Dragomir: Vlahii din Serbia, 285 és 298 l.

⁵ Dragomir: Vlahii din Serbia, 288. l.

ság, mint fuvaros-nép, a középkori gazdasági életben betöltött. Valószínűleg igaza van Iorga Miklósnak, aki a történeti forrásokban először jelentkező románok „Vlachoí hoditai” elnevezését a szerbiai kjelatorokkal hozza kapcsolatba¹. Tanulmányunk szempontjából külön hangsúlyoznunk kell azt, hogy a szerbiai románok két társadalmi rétege, valamint vezetőik közt nem a jobbágy és a földesúr viszonya állott fenn, mindnyájan egyként függöttek a királytól vagy attól, akinek a király elajándékozta őket. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a vojnikok vagy a sokféle névvel illetett vezetők megkülönböztetett társadalmi helyzetében valamilyen lesüllyedt születési arisztokráciának az emléke lappang.

A balkáni románok élén álló vezetőt a középkorban időnként és területenként másként nevezték. A szerb forrásokban *sudce*², *knez*³ vagy *premičjur*⁴ a neve, a görögök már a XI. században a szláv *celnik* névvel jelölik⁵, ez mai napig is a macedo-román pásztorközösség vezetőjének elnevezése⁶, de a középkor folyamán a dalmáciai románoknál is találkozunk vele, sőt elvétve Szerbiában is előfordul⁷. Boszniában és onnan nyugatra gyakori a *katunar*⁸ név, ritkább ellenben a *vladika*.⁹ Már itt külön kiemelendőnek tartjuk, hogy a románok élén álló *vojvoda* (vajda) kizárólag a magyar király országaiban jelentkezik. Magyarországon egyébként az egyetlenegyszer előforduló *sondi*¹⁰ (bíró, v. ö. a szerbiai *sudce*-val) mellett a románok vezetőit *vajdáknak* és *kenézeknek* hívják. Mindezek az elnevezések kivétel nélkül szláv eredetűek, vagy — mint a latin—görög *premičjur* és az ósbalkáni *katunar* — szláv alakot mutatnak fel. Arra, hogy a románok vezetőjüket saját nyelvükön nevezték volna el, egyetlen esetet sem ismerünk; a veliai románok főnökei „*kapi*” nevet viselnek 1468-ban¹¹, de ez sem román, hanem olasz eredetű. Ideszámíthatjuk az albánban is meglévő „*bac*” (jelentése: főjuhász) nevet, mely ma is élő román szó és a katunnal egyetemben ósbalkáni eredetű¹². A középkorban azonban tudtunkkal ezzel az elnevezéssel a román vezetőket sehol nem jelölték. A pásztorközösségek élén álló egyén megjelölése tehát a legnagyobb következetlenséget mutatja, ami magában is bizonyítéka annak, hogy az ősi román szervezet felbomlóban volt és helyébe nem lépett olyan új, amely egyetemes érvényre juthatott volna. A balkáni románság északi ágának népi, társadalmi és területi egysége a középkor második felében, miután a déli ág már év-

¹ N. Iorga: Inseamnărilor unui istoric cu privire la evenimentele din Balcan, Analele Academiei. Secția Istorică, 1913. 733. l.

² H. I/2. 771—772 l.

³ H. I/2. 796—800 l.

⁴ A szó eredetére nézve: Kadlec i. m. 146. l.

⁵ Iorga: Istoria Românilor din Peninsula Balcanică, 17 l.

⁶ Kadlec i. m. 130 l.

⁷ Kadlec i. m. 147. l.

⁸ Dragomir, Vlahii și Morlacii 71—72 l.

⁹ Ugyanott: 30. l.

¹⁰ FM. 71. l.

¹¹ Dragomir: Vlahii și Morlacii 72 l. Ott az áll, hogy a „*capi*” román szó, de nem úgy van, mert a román „*cap* = fej” szónak többese, „*capete*” lenne.

¹² Tamás i. m. 140—141 l.

századokkal előbb elszakadt, felbomlott s a szétvándorló töredékek megszünt együvé tartozásának emlékét csak a közös foglalkozás, a vándorpásztorokodás és a közös nyelvjárás tartotta fenn. A nyelvészek egybehangzó megállapítása szerint a bulgáriai, szerbiai, bosznia-hercegovinai, dalmáciai, horvátországi, isztriai és magyarországi románság (beleértve természetesen a későbbi havaselveket és moldvaiakat is) egyaránt az északi, u. n. dáko-román dialektust beszélte a középkorban¹. Ma a Balkánon egyedül az isztriai románok képviselik a románság északi ágazatát, a többiek szétszóródtak, beolvadtak a környező népekbe vagy elvándoroltak. Amíg a Balkánon az újkor elejére már hírmondónak is alig maradt belőlük, a Dunától északra egyre sűrűbben tűnedeznek fel a történeti forrásokban. Láttuk, hogy a balkáni és magyarországi románságot a nyelvi és kulturális szálaton kívül szoros társadalomszervezeti kapcsolatok fűzik össze, melyeket csak egyféle képen értelmezhetünk: *a magyarországi románok egyenes utódai a középkor utolsó évszázadai alatt idevándorolt észak-balkáni románoknak.*

II. BEKAPCSOLÓDÁS A MAGYAR TÁRSADALOM- FEJLŐDÉSBE

A KÖZÉPKORI MAGYAR BIRODALOM területére — akár saját kezdeményezésből, akár magyar részről kiinduló telepítési akciók során — bevándorló románságot úgy kell tekintenünk, mint akik elhagyván addigi hazájukat, egyúttal mindazoktól az államjogi, de főként földesúri kötelekektől megszabadultak, amelyeknek addig alá voltak vetve, tehát a magyar királlyal szemben éppen olyan jogállásban voltak, mint pl. a szintén bevándorolt szászok vagy jászkúnok. Eppen ezért teljesen azonos elbánásban részesültek a középkori Magyarország többi nemzetiségeivel. Mivel pedig a XIV. századig idegen telepések behozatala kizárólagos királyi jog volt², a románok is bevándorlásukkal egyidejűleg királyi népekké váltak, élvezve az ezzel járó kiváltságokat és vállalva jogállásuk kötelezettségeit. Bizonyítja ezt nemcsak az, hogy a birodalom legészakibb szögletétől a legdélibb sarkáig, Máramaros és Árva megyéktől a dalmát tengerpartig egyaránt megtaláljuk a „királyi oláhokat“ (Olachi regales)³ s hogy hazánkban az első románok mind a király birtokain tűnnek fel⁴, hanem az is, hogy a juhötvened az egész középkoron át a királynak fizetendő adó volt, melyet még magánbirtokokon is szedtek⁵ s melynek elengedése külön királyi kegynek számított⁶. De

¹ Capidan i. m. 109. l.

² Mályusz i. m. 399. l.

³ Máramarosban 1336: „Volahi servientes regis“, FM. 77—78. l., Árva és Likava királyi várak oláhjai: Kadlec. i. m. 495. l. (1474.), Horvátországban „olahi regales“ (olahu magyaros forma!), Dragomir, Vlahii și Morlacii 21—29. l.

⁴ FM. 3—28 l.

⁵ Păclișanu i. m.

⁶ FM. 40, 133—134., 144., 201. l. stb.

minden további érvelést fölöslegessé tesznek azok az okleveleink, melyekben egyházi és világi birtokosok kérelmére királyaink *kivételesen* megengedik románok telepítését¹ s főként III. Andrásnak az az intézkedése, mellyel minden magánbirtokra települt románt egy királyi uradalomba vitet vissza².

A románok betelepítése minden kétséget kizárólag elsősorban honvédelmi célt szolgált. Feltűnésük pillanatától kezdve a királyi románok mindenütt katonai szolgálatot teljesítenek. A fogarasiak már 1213-ban külországi hadjáratban vesznek részt a szebeni ispán seregében³ és 1260-ban ott harcoltak a magyar király mellett a morvamezei ütközetben⁴. A XIV. század óta a déli határmenti várak népe jórészt románokból állott⁵, románok harcoltak Nagy Lajossal a tatárok, litvánok, sőt a vérükből származó hűtlen moldvai vajda ellen is⁶, ugyancsak román kenézek szerepelnek Zsigmond, Albert, I. Ulászló királyaink és főként a szintén kenézszármazású Hunyadi János törökellenes hadjárataiban. Katonai szervezetben éltek a horvátországi románok is a középkorban⁷. Ha tekintetbe vesszük, hogy a balkáni görögkeleti államokban a románságnak ilyen intézményes hadi szolgálatáról nem tudunk, sőt minden adat arra mutat, hogy ilyen szolgálatot nem is teljesítettek, különösnek kell tartanunk ezt a tüneményt. Teljesen mellőzve a régi, romantikus román történetseknek azt az állítását, hogy a honfoglaló magyarok már fejlett katonai szervezetben találták itta románokat, komolyabban kell foglalkoznunk azzal az újabbban mind sűrűbben kísértő magyarázattal, hogy a Balkánról kiinduló románság a XII. és XIII. század folyamán a havaselvi síkságon tanyázó türk népek (besenyők, kúnok) politikai befolyása alá került s ezek neveltek volna a békés birkapásztorokból harcias katonanépet. Az elmélet felvetői és védelmezői elsősorban nyelvészeti adatokra támaszkodnak, felhíva a figyelmet a középkori havaselvi, moldvai és erdélyi románság vezetőrétegében sűrűn előforduló türk eredetű személynevekre, elsősorban a havaselvi román államot megalkotó *Baszaraba* vajda kétségkívül valamely török nyelvből megfejtethető nevére⁸. Bár a szóbanforgó személynevek aránylag kis százalékát képezik középkori román személynévanyagunknak⁹, jelentőségük mégsem kicsinyelhető le, annál kevésbbé, mert hiteles történeti adatok beszélnek a balkáni és havaselvi románság korai kapcsolatairól a besenyőkkel illetőleg kúnokkal¹⁰. Ennek ellenére nem oszthatjuk a véleményét azoknak, akik hajlandók az egész középkori román vezetőréteget s egyúttal a román katonai szervezet

¹ FM. 36—41. l.

² FM. 38. l.

³ FM. 22. l.

⁴ FM. 26. l.

⁵ Erre vonatkozólag most folyó kutatásaim eredményeit közlöm, melyek rövidesen napvilágot látnak „A magyarországi románság települése a középkorban” címen.

⁶ FM. 178—180. 319. l.

⁷ Dragomir, Vlahii și Morlăcii 18—19., 24., 30. l.

⁸ L. Rásonyi: Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'Etat des Roumains. Bp. 1936, Mályusz i. m. 411. l. stb.

⁹ Ugyancsak kiadatlan személyes kutatásaim alapján.

¹⁰ Jireček i. m. 197. és 212. l.

létrejöttét is besenyő vagy kún eredetűnek tekinteni. Ezt talán feltételezhetnők akkor, ha pl. a horvátországi, tehát vándorlásai során türk népekkel feltehetőleg szorosabb kapcsolatba nem került románság katonai szervezete lényegesen más vonásokat mutatna föl, mint a magyarországié vagy teljesen hiányoznék, minthogy azonban a kettő közt a hasonlóság feltűnően nagy¹, a románság katonai nevelésének színhelyét a magyar birodalom határain belül, elsősorban a királyi várszervezetekben kell keresnünk. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy az északi románság harci erényeinek egyik forrását ne keressük a türk népek hatásában. Éppen a románság magyarországi úttörői, a fogarasiak, jellemzően mindig besenyőkkel együtt jelentkeznek a korai oklevelekben, sőt szállásaik szomszédosak is voltak a székelyföldi besenyők területével², ami joggal enged arra következtetni, hogy a fogarasi románok a besenyő hatalomnak a XI. század végén történt összeomlása után besenyő vezetés alatt sodródtak Magyarország délkeleti sarkába, ahol a már fennálló brassóvidéki magyar határőri szervezet keretein belül helyezkedtek el. De ez egyúttal az egyetlen nyoma hazánkban a türk-román szimbiózisnak. Arról például, hogy a XIII. század közepén betelepülő kúnok hoztak volna magukkal románokat is, semmit sem tudunk, pedig ha így történt volna, valamilyen történeti, vagy nyelvészeti emléke fennmaradt volna.

Adva lévén a románság katonai kötelezettsége, betelepítésüket valamely nagyobbserű határőrszerkezeti rendezéssel kell kapcsolatba hoznunk. Ilyen *terminus post quem*-nek kínálkozik a délerdélyi határvidéknek a XIII. század első két évtizedében a kúnok ellen történt megerősítése. 1211-ben hívta be II. András király a német lovagokat a Barcaságra³, 1224-ben tömörítette egységes szervezetbe a szászokat, kivonva és kelet felé tolva az addig közöttük tanyázó székelyeket⁴, majd a Magyarország keleti felének kormányzásával ezidőtájt megbízott Béla herceg (a későbbi IV. Béla király) az eddigi védekező politikát a támadóval cserélve fel, Kúnországot (a mai Moldova és Munténia román tartományokat) a magyar birodalomba kebelezte⁵, a mai Olténia területén pedig, a Kárpátok, a Duna és az Olt közt felállította a szörényi bányságot.⁶ Ekkor indult meg a magyar telepéseknek a Kárpátokon túlra való kiözönlése, amit régi magyar helynevek Olténia, Munténia és Moldova területén ma is bizonyítanak s valószínűleg ugyanekkor gondolt Béla herceg a délerdélyi hegyvidék katonai és gazdasági megszervezésére is. Pásztorfoglalkozásuknál fogva erre a feladatra a legalkalmasabbnak látszottak a románok. Bár letelepítésük körülményeiről részletes adataink nincsenek, a székelyek és szászok megszervezésének körülményeiből következtetjük, hogy az első román jövevények, mint kivált-

¹ V. ö. pl. Dragomir, Vlahii și Morlacii 18—19. 1. és PH. 73. sköv. 1.

² 1224: *silva Blaccorum et Bissenorum*, FM. 11. 1., 1250: *Saxones, Olaet. Siculi, Bissenii*. FM. 22. 1., 1260: *Valachi, Bezzennini*, FM. 26. 1.

³ FM. 1. 1.

⁴ FM. 10—12. 1

⁵ Makkai László: *A milkói (kún) püspökség és népei*, Debrecen, 1936.

⁶ FM. 20. 1.

ságos királyi népek, bizonyos autonómiával rendelkező területeken szállottak meg. Az ilyen nemzetiségi kiváltságos vidékeket az egykoru szóhasználat „terra“-nak nevezte (v. ö. *terra Siculorum*, *terra Saxonum*, Székelyföld, Szászföld), aminthogy valóban a fogarasi románok kerületének a neve a forrásokban „*terra Blacorum*“ néven fordul elő s autonómiájának nyomai is fennmaradtak¹. Hasonló román határörvidék lehetett Hunyadmegye déli részén Hátszeg földje, mely a XIII. század közepén az ottani románok vajdája után a „*terra Litva*“ nevet viselte. Ez utóbbi átnyúlt a Kárpátokon túlra is, mintegy elővédet képezve² s a havaselvi román vajdaság megalapításának legendája nyomán feltételezzük, hogy a fogarasi „román föld“ is a hegyeken áterjedt.³ Ezek a hegyeken túli határórszervezetek szolgáltak később az első román államalakulások magjaiul. A XIII. századi nemzetiségi autonómiák élén ellenőrző közegként királyi ispán (pl. *comes Cibiniensis*, *comes Siculorum*) állott az illető autonómia választott, saját vezetői mellett. Így volt például az hátszegi mán földnek a vajja mellett comese⁴ s teljesen azonos az eset róáramarosban is⁵. Ugy látszik, hogy a fogarasvidéki románok kimlyi ispánja a hegyeken túl székelt, mert a havaselvi cämpulungí régi katolikus templom egyik sírköve szerint 1300-ban ott temetették el „*Laurentius comes de Longocampo*“, akit, úgy hisszük, joggal terthetünk magyar királyi ispánnak⁶. Külön kérdés a máramarosi rotaánságé. Máramaros is szerepel „terra“ elnevezéssel⁷, sőt ott is volt myen hegyekentüli nyulvány, a későbbi moldvai vajdaság, mely Máíllamarossal szoros kapcsolatban állott. Máramaros azonban a XIII. század folyamán pusztá és lakatlan terület volt, betelepítése legfelsebb a század végén indulhatott meg⁸. Annak a nehézsége, hogy jMáramarost a fogarasi és hátszegi „román föld“-del egy nevezőre hozzuk, elsősorban abban áll, hogy a román határörvidékeknek az a típusa, ahol nem királyi vár köré, királyi várnagy parancsnoksága alá, hanem autonom nemzetiségi területként történt a szervezés, a XIII. század folyamán feltehetőleg elenyészett, mert a XIV. században a románokat már mind királyi várak körül találjuk. Azt kell tehát gondolnunk, hogy a máramarosi románságot a XIII. század végén még a régi, éppen kihalóban levő elv alapján telepítették le, annál inkább, mivel a huszti királyi vár már a XIV. század elején sem gyakorolt ellenőrzési jogot minden máramarosi román fölött, más korai királyi vár:ól pedig a megyében nem tudunk, mert ha ilyen lett volna, valószínűleg az adott volna a megyének nevet, mint az a korai alakulású megyéknél Magyarországon általános szokás volt.

Mi okozta a régi rendszer megszüntetését, a románoknak autonom nemzetiségi terület helyett királyi várszervezetben való el-

¹ FM. 3., 9. l.

² FM. 20—21 l.

³ D. Onciul: *Originile principatelor române*, Bukarest, 1899.

⁴ Wenzel: *Árpádkori új okmánytár*, XII. 174. l.

⁵ 1349: FM. 116. l.

⁶ Giurescu i. m. I. 325. l.

⁷ 1860: FM. 145. l.

⁸ Szilágyi István: *Máramaros megye általános történetéből* (Századok, 1889. pótfüzet), 10. sköv. lapok.

helyezését? Annál jogosabb a kérdés feltétele, mert a XIII. században kialakult autonóm nemzetiségi területek (Szászföld, Székelyföld, Szepesség) általában az autonómia kiterjesztésének és nem csökkentésének irányában fejlődtek¹. Amí a két déli román autonómia felszólítását illeti, annak okát kétségtelenül a román vajdák hűtlenségében kell keresnünk. Talán Litovoj vajda közismert történetéhez hasonló esemény emlékét őrzi a román Radu Negrú-legenda, mely szerint a vajda egész népével elhagyta Fogarast, hogy a Kárpátoktól délre új hazát keressen.

Már most tudjuk, hogy Litovoj vajda, a hátszegvidéki románok vezetője fellázadt a magyar király ellen, de levették és a harcban maga is elesett². Mivel pedig hátszegi comes 1276 után nem fordul elő³, kétségtelen, hogy a hátszegföldi román autonómia megszűnt és a vidéket Hunyad megyéhez csatolta a király, aminthogy attól kezdve napjainkig közigazgatásilag állandóan odatartozott. Baszaraba vajda lázadása így okozta a fogarasvidéki románság autonómiájának megszüntetését s a vidéknek Fehérmegyéhez való csatolását a XIV. század elején. Ezáltal természetesen a vajdai méltóság is elenyészett s a déli határvidéken a román szervezeteken belül nem is találkozunk vele többet. Tudjuk, hogy a máramarosi román vajda, Bogdán is kísérelt meg hátszegi és fogarasi elődeihez hasonlóan lázadást, de a máramarosi román vezetőréteg nagyrésze akkor már (1340 és 1360 közt) annyira azonosította magát a magyar állameszmével s annyira benne volt a sajátos magyar társadalomfejlődés sodrában, hogy autonómiáját, mely rövidesen ugys a kor követelményeinek megfelelően teljesen átalakult, nem vesztette el⁴. A román vajdák és kenézek ugyanis felemelkedtek a magyar nemesi társadalomba, a közrománok (forrásainkban: *Olachi populani*) pedig⁵, akik királyi nép létükre addig szintén a személyes szabadság állapotában voltak, jobbágyaivá lettek azelőtt velük egyenrangú vezetőiknek. Erre a fejlődésre alább még részletesen ki fogunk térni.

A XIII. századi román autonómiák élén a királyi comes mellett *vajda* (vojvoda) állott. Említettük már, hogy a román vezetőkre vonatkozó sok elnevezés közt a Balkánon a vajda csak a magyar király uralma alatt álló országokban fordul elő, de a legsűrűbben éppen Magyarországon, tehát a Balkánon kívül. Ezt természetesnek is találjuk, ha a vajda szó jelentésére gondolunk („hadvezető”), hiszen a balkáni románságnak eredeti katonai szervezete tudtunkkal nem volt. Mivel pedig a „vojvoda” szláv szó hadvezető értelemben a magyaroknál a honfoglalás óta ismeretes, sőt használatos volt⁶ s így nevezték általában az Erdély igazgatására kiküldött magyar királyi tisztviselőt is⁷; nyugodtan feltételezhetjük, hogy ezt a szót és a velejáró fogalmat a

¹ Mályusz i. m. 424. l.

² FM. 30. és 32. l.

³ Wenzel: Árpád-kori új okmánytár, XII. 174. l.

⁴ FM. 99—102 l.

⁵ FM. 146 l.

⁶ Jakubovich—Pais: Ómagyar olvasókönyv, Pécs, 1928. 6. l.

⁷ Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Bp. 1923. I. 55. l.

románság magyar területen kezdte a maga vezetőire alkalmazva is használni, vagy talán egyenesen magyar kezdeményezésből kiinduló elnevezésről van szó, az erdélyi vajda mintájára. Ezt az utóbbi feltételezést támogatja az is, hogy a román pásztorközösségek vezetőinek nevéként a „kenéz” (lat.: kenezius) szó Magyarországon és pedig vitathatatlanul magyar nyelvi formában általánosodott el; a Balkánon a román főnököknek nem volt egységes elnevezése. A „kenéz” szláv eredetű szó már a honfoglalás óta szintén ismeretes volt a magyar nyelvben¹ is, a románok által szórványosan maig is használt román alakja (chinez) magyar eredetű.

A román vajdai hatáskörnek leírása már abból a korból maradt fenn, mikor az már szinte anakronizmussá vált. A beregi királyi oláhok közössége 1364-ben azzal a kéréssel járult a királynéhoz (földesurukhoz), hogy engedje meg nekik a máramarosi és más magyarországi oláhok mintájára, hogy közös akarattal vajdát válasszanak, aki minden közöttük felmerült ügyben ítélkezzék s a királynői jövedelmeket és jogokat a megyei ispánnal együtt adminisztrálja². Egy másik oklevélből megtudjuk, hogy a vajda csak kisebb ügyekben (causae minores) hozhatott ítéletet, a fontosabb pörök a királyné ispánja elé tartoztak³. Ez a szervezet kétségtelenül a románok XIII. századi, eredeti helyzetének felel meg, hiszen ilyen joggal éltek az összes többi magyarországi nemzetiségek is. De a XIV. század második felében (a beregi románok fölött még 1380-ban is a vajda ítél)⁴ a „communitas Wolacorum” és a „communis voluntas” már csak üres szövegek, hiszen az eredeti jogi egyenlőség, ami a királyi népek és a maguk által választott vezetők közt megvolt (a székelyeknél, szászoknál, jászkúnoknál sok belső harc árán legalább papíron meg is maradt), a beregi románoknál rég túl volt haladva. Tudjuk, hogy a beregi román vajdacsaládoknak akkor már jobbágyaik voltak, akik fölött ők a földesuri bírói széken ítélkeztek⁵, tehát a vajdaválasztás a jobbágysorba süllyedt románok számára csak gonosz színjáték volt s nem is az ő érdeküket szolgálta, hanem a román vezetőcsaládok (a Bilkeiek, Ilosvaiak, Dolhaiak) így akarták magukat kihúzni a megyei törvényszék s más rendes országos bíróságok hatásköre alól, hogy valóságos önbíráskodást érvényesítsenek, hiszen a vajdák csak közülük kerültek ki.

Mielőtt áttérnénk a magyarországi románság társadalmának már a fentiekben is érintett válságára, még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy az eredeti állapotban a román vezetők és vezetettek közt, mint általában a magyarországi királyi telepésnépeknel, nem állt fenn földesuri függési viszony. Mindnyájuk földesura egyaránt a király volt s a vajda vagy a kenéz egyrészt a királyt képviselte a néppel szemben, másrészt népét a király, illetőleg annak megbízottai (ispán, várnagy, tisz) felé, tehát nem földesúr, hanem tisztviselő volt. Min-

¹ Ugyanott: 16—17. l. V. ö. I. Kniezsa: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen (Archivum Europae Centro Orientalis, I. Bp. 1935) 169—171. l.

² FM. 177. l.

³ FM. 286. l.

⁴ FM. 286. l.

⁵ FM. 308. l.

den arra mutat, hogy a vajdákat és a kenézeket a nép választotta¹ és a király vagy képviselője erősítette meg, tehát bírói hatalmukat a nép és a király nevében gyakorolták. Tekintettel arra, hogy a gazdasági létalap, a legelőterület és a telephely a király tulajdona volt, a vajda és a kenéz szerepe mindinkább a királyi tisztviselőség felé tolódott el s a népnek magának mind kevesebb beleszólása lett kormányoztatásába, ami a vezetőket arra csábította, hogy helyi kiskirályok módjára lépjenek fel. A XIV. század végén már általános a panasz, hogy a kenézek a vezetésük alatt álló népet jobbágyaikként kezelik, új adókkal sanyargatják és földesúri jogokat igényelnek maguknak. A király 1377-ben szigorúan tiltotta ezeket a túlkapásokat².

De az egyszer megindult fejlődést megállítani nem lehetett. A XIII. századdal kezdődőleg Magyarország társadalmi szerkezete nagy átalakuláson ment keresztül, melynek végeredménye a nemesi és jobbágyi osztályok kialakulása lett. Az általános érvényű változások hatása alól természetesen a románság sem vonhatta ki magát. Elsősorban azok érezték a következményeket, akik magánbirtokosok földjein telepedtek meg.

Említettük már, hogy a XIII. század végén előfordulnak kivételezések az alól a törvény alól, hogy románokat csak a király telepíthet. A polgárháborúk és belső zavarok idején az egyházi és világi földesurak igyekeztek kijátszani a tiltó rendelkezéseket, mert a román pásztorok, különösen a hegyvidéki uradalmakban jelentős jövedelmet biztosítottak a legelőterületek gazdájának. Hozzájárult ehhez az is, hogy a tatárjárás (1241-2) nagy néppusztításai által okozott ürt a birtokosok csak idegen telepések magukhoz vonásával tudták betölteni s ilyen elemnek elsősorban a Balkánról mind sűrűbben beáramló románság kínálkozott. Természetesen a magánjellegű telepítéseknel a honvédelmi szempont a gazdasági mellett teljesen háttérbe szorult, a földesúrnak munkáskéz és jövedelem, s nem katona kellett. Tudjuk, hogy a királyok megkísérelték ezt a folyamatot, mely egyik fontos felségjogukat csorbította, meggátolni, de sikertelenül. Később kivételként megengedték ugyan a telepítést, de az ötvenedet maguknak tartották fenn s a földesúrnak egyéb jövedelmekkel kellett beérnie. Végül már az ötvened elajándékozása is megkezdődött, bár ezt a XV. században országgyűlési határozatok is tiltották. A király ezzel az utolsó lépéssel teljesen levette kezét a magánbirtokra került románokról s mikor a XIV. század közepére a nemesség országszerte megkapta a jobbágyai fölötti ítélkezési jogot³, a királyi területekről elkerült románok a földesurak jobbágyaivá váltak. A magánbirtokon élő vajda és kenéz ezentúl nem más, ahogy egy XV. század eleji oklevél találóan mondja, mint „capita-

¹ FM. 177. l. 1377-ben a király megtiltja az örökösödési joggal *külön királyi kegyből* fel nem ruházott kenézeknek, hogy kenézségeiket örökítsék. FM. 270. l.

² FM. 270. l.

³ Legkésőbbben Erdélyben honosult meg az úriszék, azaz a földesúr bírói széke a jobbágyok felett, az 1842-ben tartott nemesi közgyűlés és Nagy Lajos király azt követő kiváltságlevele alapították meg véglegesen. L. Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt, Bp. 1899. 97. l.

neus jobagionum¹, azaz mai kifejezéssel élve falusbíró aki maga is jobbágy, legfeljebb adókedvezményeket élvezve a rábizott nép igazgatása fejében. A magánbirtokra került románnak ugyanaz a sorsa, mint a szerbiai kolostorok és nemesek uradalmában élő románoké, azzal a súlyosbító kivétellel, hogy itt a király még birói jogkörének gyakorlásáról is lemondott a földesúr javára.

A magyarországi magánbirtoknak mégis volt a románság életében egy fontos missziója s ez megtelepedésük előmozdítása volt. A magánföldesúrnak volt ugyanis elsősorban érdeke a mozgó, vándorolható románság megkötése, mivel birtoka sokkal kisebb lévén a hatalmas királyi uradalmaknál, a románok nomád életmódjának gyakorlása mindenekelőtt őt fenyegette az értékes emberanyag s a velejáró jövedelem elvesztésével, míg a királyi hegyvidéki területeken a nomadizálás sokkal tovább volt lehetséges. Nem véletlen tehát, hogy az első helyhezköttött román települések Magyarországon éppen magánbirtokokon tűnnek fel². A románok ősi foglalkozásával járó, ugyyszólván velük született életmódnak megváltoztatása nem lehetett könnyen. Említettük már, hogy például a krassómegyei Himfibirtokokon a román lakosság hogy hullámzott a középkorban a kétféle életforma között. De a nagy következetességgel folytatott akció végül is sikerrel járt s a tulajdonképeni nomadizmus a magyarországi románok közt már a középkor végére megszűnt, helyét adva a transzhumálás kompromisszumának. Mégis, bizonyos nyugtalanság, állhatatlanság még évszázadokig jellemző vonása maradt a románságnak, hiszen Magyarországnak egy 1634-ben napvilágot látott leírásában ezt olvashatjuk: „*Valachi etiam hanc terram, sed sparsim, sine certa sede incolunt*”³. Helyneveinknek egy típusa elevenen szemlélteti a románság helyhezköttetésének egyik, talán leginkább bevált módszerét. Különösen Erdélyben gyakoriak ezek az összetett helynevek, melyeknek első része egy-egy népnév (pl. Magyarapus, Oláhfráta, Szásznyires). Okleveleinkből megállapíthatjuk, hogy az ilyen ikerfalvak (pl. Magyar- és Oláhbocsárd, Magyar és Oláhfráta) mind úgy keletkeztek, hogy a meglévő magyar vagy szász falu mellé a földesúr románokat telepített⁴, kétségkívül azzal a szándékkal hogy a megtelepedett magyar vagy szász lakosság példája ösztönözze őket a helybenmaradásra. Előfordult persze, hogy a faluvégi román telep hamarosan beolvadt a magyar vagy szász faluba s ilyenkor nem maradt idő az ikernév kifejlődésére. Az erdélyi Mezőség vegyeslakossága, de magyar nevű falvai nagyrésztének ez az eredete. A hegyvidéken, ahol nem voltak földművelő magyar vagy szász falvak, más volt a helyzet, ezért őriztek meg az ottani román telepek máig is sok vonást a pásztorszállás jellegzetességéből.

A földesuri telepítésekkel párhuzamosan, sőt sokkal nagyobb mértékben tovább folytak a királyi telepítések. Ezeknél továbbra is a honvédelmi szempont maradt a vezető. A XIV. század elején azonban a románság szervezésének módja a királyi területen győ-

¹ 1406; „capitaneus jobagionum . . . vulgo kenez”, OT. 374. l.

² FM. 27–28., 36–38., 38–39., 41–45. l.

³ *Respublica Hungariae*, Elzevir-kiadás, 1634.

⁴ FM. XVIII–XIX. l.

keresen megváltozott. Az elsorvadt királyi vármegye szerepét az autonóm nemesi vármegye vette át s a királyi tisztviselők hatalma a megmaradt királyi váruradalmakra szorult vissza, melyeknek irányítása a várnagyok kezébe került. A déli határvidéken a megszüntetett két román autonóm terület közül a hátszegi ilyen váruradalmá alakult át¹, a fogarasinak átalakulását is csak késleltette, de nem akadályozta meg az, hogy a terület a középkor utolsó két évszázadában többnyire a havaselvi román vajdák hűbértoka volt². A XIV. században betelepült románság már automatikusan ilyen várbirtokok hatáskörébe került. A töröcsvári, salgói (később talmácsi), hátszegi, hunyadi, dévai, jófői (dobrai), miháldi, karánsebesi, zsidóvári (lugosi), komjáti, halmosi, illyédi, borzafői, krassófői, kövesdi (az utóbbi 9 Krassó és Szörény megyékben) várak a déli határon, a turdi, marzsinaí, monostori, supáni, suggyiai, cikóvásárhelyi, hodosi uradalmak a Béga-völgyben, a világosvári, csicsói, bálványosvári, görgényi, kóvári, huszti, stb. stb. az ország belsejében és északon nagyrészt a XIV. században keletkeztek és a várnép rendszeren román volt bennük és környékükön³. De ezek a románok már nem szerveződtek (a kor társadalmi viszonyai miatt nem is szerveződhettek) a régi „terra“-knak megfelelő nemzetiségi autonómiákba. Éppen ezért vajdákat csak a legkritkább esetben találunk élükön s azok sem egyedüli bírói és vezetői népüknek a királyi ispán ellenőrzése mellett, mint régen. A váruradalmak románsága fölött a királyi (vagy ha adományozás folytán magántulajdonba kerül a vár, földesuri) várnagy a főhatóság⁴ és mellette most már a kenézekből és közrománokból álló választott testület végzi a bírótársai vagy közigazgatási feladatokat⁵. A várhoz tartozó románság egy vagy több kerületbe (*districtus*) van szétosztva s ezek a kerületek mint közigazgatási egységek szerepelnek.⁶ A románság továbbra is szabad királyi nép, a kenézek nem földesurai a közrománoknak, hanem megbízott vagy választott bírái és vezetői a várnagy (rendszerint magyar nemes) irányítása és felügyelete alatt. Hivatásuk azonban a régi, mindenekelőtt a katonáskodás, a határok védelme. Tényleges katonai szolgálatot azonban rendszerint csak a kenézek teljesítettek, a köznép a vár karbantartását, élelmezését és a kenéz hadifelszere-

¹ 1815 ben a régi állapot emléke még kísért a „comitatus de Hatzak“ elnevezésben, de más korbéli román kerületet is neveztek „comitatus“-nak, anélkül, hogy ott megyei szervezet lett volna. V. ö. FM. 50., 375. 1., Hátszeg várról, várnagyáról és román várkerületéről lásd FM. 144., 146. 1. stb.

² St. Meteş: *Moşile domnilor şi boierilor din Țările Române în Ardeal şi Ungaria*, Arad, 1925, 1464; *districtus regius Fogaras, 1509: capitaneus castris terraeque Fogaras univrsis bojaronibus in sede iudicaria consedentibus*, I. Poşcariu: *Fragmente istorice IV*. Nagyszében, 1907. 64. és 75. 1. A havaselvi társadalmi rend hatására kenézek helyett bojárok a fogarasi románság vezetői, de jogállásuk teljesen megfelel a kenézekének.

³ Ismételten utalok előkészületben levő nagyobb településtörténeti munkámra.

⁴ FM. 123—126., 146. stb.

⁵ FM. 146. 1. PK. 289. 1. stb.

⁶ FM. 146. 233. (*universi kenezii et Otachi de quator sedibus, districtibus castris Dew*), 265. 1. stb.

lését biztosította adójával, mely továbbra is következetesen a juh-ötvened¹.

A váruadalmakon kívül zajló társadalmi válság azonban ezt a szervezetet is megtámadta. A hűbériségből a rendiség felé fejlődő magyar társadalmi formák behatolását maga a királyi hatalom könnyítette meg, amennyiben egyik-másikat, nem zárkozhattán el a kor-szellem elől, önszántából honosította meg a román kerületekben. Ilyen jelenség elsősorban a kenézek bírói széke (*sedes judiciaria*), melyen a várnagy, néha azonban magasabbrangu királyi tisztviselők [megyésispán, bán, vajda], sőt ritkán maga a király elnöklelte alatt a kenézek, román papok és közrománok által meghatározott számban választott esküdtek működnek közre, mint bírótársak². Ennek az intézménynek eredete kétségkívül a nemesi megyei bírói székben (*sedria* azaz *sedes judiciaria*) keresendő s az esküdt bírótársaknak (*iurati kenezii*) a román székeknél általános 12-es száma is a magyarországi különféle társasbíróságok közös, gyakori jellemzője³. Nem valamely régi, a magyar honfoglalást megelőző román jogszokásnak a maradványa a kenézi szék, hanem az egykoru magyar bírói székek egyszerű másolata. Természetesen a „szék“ elnevezés sem román, mint azt a vérmesebb román tudósok elképzelik és rendületlenül hirdetik s nem a románoktól vették át a székelyek és a szászok közigazgatási területeik elnevezésére⁴, hiszen az ország legnyugatibb szélétől a keleti határig és déltől északig mindenütt megvolt, hasonló értelemben fordul elő a jászkúnoknál és a szepesi tizlándzsásoknál, ahol talán mégsem lehet komolyan román hatásról beszélni.⁵ Jellemző, hogy a legritkábban éppen a román kerületeket nevezik székeknek, rendes nevük a „*districtus*“⁶. Nem kétséges, hogy a magyar birodalom területén széltében divatozott jogszokás érvényesült a horvátországi románok bírói székének hasonló jellegű összeállításánál is⁷. Még inkább magán viseli a magyar eredet bélyegét az u. n. *krajnikok* (magyarosan karajnikok) intézménye. A román kenézi székeken s általában a kerületi közigazgatásban a pervitel technikai előkészítése és az ítéletvégrehajtás volt ezeknek a tisztviselőknek feladata⁸. A név első hallásra szláv eredetre mutat, jelentése „királyi ember“.

¹ A hunyadmegyei „*nobiles et Walachi*“ csak 1494-ben kaptak felmentést a *quingagesima* alól. Lásd Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Társulat Évkönyve II. 36. l. A szörénységi kerületek kenézsei is fizették a várnagyoknak az ötvenedet, lásd FM. 330. l.

² FM. 146. (várnagy elnököl), Hunyadmegyei T. R. T. É. II. 29. (az erdélyi vajda elnököl), PH. 59. l. (a király elnököl), stb.

³ A megyei „*generalis congregatio*“-kon országsszerte 12 esküdt nemes volt a bírótárs, 8—12 nemes a „*sedria*“-n, 12 „*jurati cives*“ a városokban, 12 „*törvénytevő*“ a székely ispán bíróságán, 12 esküdt a kún szék-bíróságokon stb. Lásd Hajnik i. m. 70., 80., 87., 105., 125. l.

⁴ Iorga N.: *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Bukarest, 1915. 84. l., *La Transylvanie* 211—214. l., Arion i. m. 132. l.

⁵ Hajnik i. m. 105., Fekete Nagy Antal: *A Szepesség kialakulása*, Bp. 1934. 273. l. V. ö. Mályusz i. m. 430. l.

⁶ FM. 146., 233., 265. l. stb.

⁷ Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 30. l.

⁸ Jakó i. m. 174. l., Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* V. Bp. 1913. 62. l. PSz. 93—94. l.

A bökkenő azonban az, hogy szláv államokban a krajnik ismeretlen fogalom, sőt a szónak a szláv nyelvekből való magyarázása szintén bizonyos nehézségekbe ütközik. Nem marad más hátra, mint feltételezni, hogy a krajnik szó, bár mind a főnév, mind a képző szláv eredetű, román ajkon született és pedig, előfordulásából ítélve magyar területen. Egyébként tökéletesen megfelelő jelentésében a magyar „homo regius” (jogi ügyletekhez tanusként kiküldött királyi megbízott) elnevezésnek, melynek szó szerinti fordítása¹. A „homo regius” és a krajnik szerepköre is fedi egymást. Az intézményt alkalma volt a románságnak közvetlenül is megismerni, ismét királyi kezdeményezésből. Ugyanis az egyre költségesebbé váló hadviselés anyagi feltételeinek biztosítására a király a kenézek gazdasági emelését látta a megfelelő eszköznek. Ezért azokat a falvakat, melyeket az illető kenéz embereivel megtelepített s melyeknek a telephelyen végzett erdőirtás, majd telepítés fejében kenézségét, azaz a kenézséggel járó jövedelmeit (adókedvezmény, sőt osztalék) elnyerte, életfogytiglan, sőt örököseiben is biztosította a kenéznek; kenézi jogában oklevéllel megerősítette. Az ilyen „megerősített kenéz” (*kenezius in prehabito eius keneziatu relictus et in filios filiorum confirmatus*)² nem volt kitéve annak, hogy a megtelepítéssel szerzett kenézi jogát (*ius keneziale*)³ a várnagy elveszi és másnak adja, vagy halála után idegennek juttatja és így biztos anyagi alapot kapott a katonai szolgálat költségeinek fedezésére. Mármost az ilyen megerősítést nyomon követte a beiktatás, mely az országos szokásnak megfelelően kiküldött királyi emberek előtt ment végbe⁴. A magyar nemesi társadalom egyik jogszokása így került be a román kenézi társadalom intézményei közé.

Az örökíthető kenézi jog egyúttal dologi joggá változott, osztolni lehetett rajta, ajándékozni, zálogosítani, anélkül természetesen, hogy ezek a műveletek az illető területre vonatkozó királyi tulajdonjogot érinthették volna. A királynak járó adót a kenézség után továbbra is éppenúgy fizetni kellett⁵ s a közrománok továbbra is a király népei maradtak, a megerősített kenéz sem gyakorolt felettük földesuri hatalmat. A közrománok egyenjogú társai voltak ezután is a kenéznek s bár a magyar nemesi élet fogalomköréből kölcsönzött kifejezéssel a megerősített kenéz jobbágynak nevezik őket, tételünk igazságát mutatja, hogy pl. a hátszegi kerületi bírói széken 1360-ban egyik ilyen kenéz együtt bíraskodik egy jobbágyának mondott közrománnal, ami, ha az illető valóban jobbágy lett volna a szó közismert értelmében, jogi abszurdum lenne⁶. Az örökíthető kenézi jog

¹ Hájnik i. m. 159—161. l.

² FM. 270 l. 1366: *Kenezus per nostras literas regales in suo keneziatu roboratus*, FM. 199. l.

³ 1360: *possessiones... ipsum iure keneziatus concernentes, mert ex novo plantasset et condescendisset*, FM. 146—147. l., 1363: *ipsa possessio Zalasd more aliorum Keneziorum nove extirpationis densitatis silvarum capite iure Keneziatus ipsis... pertineret*, FM. 164. l. stb.

⁴ Különösen tanulságos példák H. I./2. 428., 432. l., ahol egyenesen a királyi emberek közt vannak kenézek.

⁵ FM. 330., 480., 481. l. stb.

⁶ *Bazarab Longus kenezius, Myhul jobagio Bazarab Longi* a hátszegi kerületi bíróságban bírótársak. FM. 147. l. L. még PK. 355. l.

gyakorlása, amint láttuk, a kenézi társadalomban eddig ismeretlen jogi műveletek (zálogosítás, ajándékozás, osztozás stb.) forrásává lett s az ezekhez szükséges jogi formák természetesen ugyancsak az egykoru magyar joggyakorlatból kölcsönöztek. Ajándékozásnál, vásárlásnál a hiteleshely előtti örökbevallás (fassio),¹ zálogosításnál, eladásnál a rokonok és szomszédok előzetes „megkínálása”, az elővételi jogok biztosítása², stb., mely műveleteknek magyarországi országosan elterjedt megfelelői általánosan ismertek. Érdekes, hogy a hiteleshelynek³ (közhitelű okiratot kiállító egyházi testület, rendszeren kolostori vagy püspöki káptalan), ennek a sajátosan magyar intézménynek átvételére is történt kísérlet román részről, a pápának 1376-ban egyenesen utasítania kellett a kalocsai érseket, hogy tiltsa el egyházmegyéje területén a görög-keleti papokat közhitelű okiratok kiállításától⁴.

A nemesi társadalommal mind szorosabb érintkezésbe kerülő, a nemesi életformákat utánzó román kenézeknek természetes vágya volt, hogy kenézi jogállásuk kötöttségeit levetve, belépjenek a teljes jogu nemesek közé. Ez azt jelentette volna, hogy az eddig tisztviselői vezetésük alá adott közrománok felett elnyerték volna a teljes földesuri hatalmat, adóztatás és ítélkezés formájában. A megerősített kenéz szilárd anyagi helyzete lehetővé tette, hogy katonáskodási kötelezettségét teljesítve, olyan érdemeket szerezzen, melyek jutalmául elérheti az áhított nemesi rangot. A XIV. század folyamán ritkábban, de a XV. században egyre sűrűbben adományoztak királyaink nemességet a háborúkban magukat kitüntetett kenézeknek, szabad kezét adva nekik a kenézségükhöz tartozó nép fölött, de fenntartva továbbra is bizonyos kötelezettségeket, adó és meghatározott katonai szolgálat formájában. A mehádiakörnyéki Temeseli Dési kenézcsalád tagjai még mint egyszerű kenézek szerepelnek 1387-ben, mikor a szörényi bán megerősíti őket birtokaikban, kikötve, hogy a juhötvenedet a várnagynak továbbra is szolgáltatassák be rendszeren. 1390-ben a király már „nobiles kenezii“-nek, *nemes kenézeknek* nevezi őket és szolgálatuk abban áll, hogy „a többi nemes kenéz szokása szerint“ a királyi seregbe egy lándzsást küldenek, személyes részvételüket mint magától értetődőt, meg sem említve.⁵ A katonaadás mellett azonban anyagi kötelezettségek is hárultak a nemesített kenézre. A Macskási nemes kenézcsalád tagjait, több faluból álló ura-

¹ PSz. 14. l., PK. 278., 367. l. stb. A „fassio“ eredetére lásd Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Bp. 1919. (VI. kiad.) 372. l.

² Hunyadmegyei T. R. T. É. IV. 80. l., a magyarországi általános szokásra Timon i. m. 382. l.

³ V. ö. F. Eckhart: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*. (Mitteilungen für Österreichische Geschichte IX. Egb. 395. l.)

⁴ FM. 962. l.

⁵ FM. 330., 375–376 l. ugyancsak lándzsás kiállítására kötelezték a máramarosi nemes kenézek 1412-ben; M. 185 l. Egyébként a lándzsás küldése a magyarországi u. n. conditionarius nemeseknél már a XIII. század óta közös kötelezettség volt, tehát a román kenézek is országos jogszokást vettek át. Elég ha példának itt csak a szepesi „lándzsásnemeseket“ idézzük, akik persze magyarok voltak. Ezekre és más hasonló jogállású nemesekre lásd: Fekete Nagy Antal: *Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban*, Domanovszky Emlékkönyv, Bp. 1987 164–165. l.

dalom birtokosait, 1454 ben az al vádolják, hogy „nobiles ipsi censum et munera annualia ut moris keneziatus est, non exsolvisent“, mire ők bizonyítják, hogy a szóbanforgó adót és kötelező ajándékokat igenis pontosan fizetik a várnagynak¹. Ilyen adózó, félnemesi állapotban élt a XIV. század végén és a XV. század elején főként Krassószörény és Hunyad megye román kerületeinek sok kenéze. Különösen a XV. században került sor nagyszámu nemesítésre, elsősorban Hunyadi János jóvoltából, aki maga is nemeskenéz-család sarja lévén, megértette ennek a feltörekvő rétegnek vágyait és lendületüket kiválóan hasznosítani tudta hadjárataiban. Egész sor hunyad- és szörénymegyei román kenéz szegődött a magyar hűbéres szokásnak megfelelően Hunyadi „familiarisainak“, fegyverhordozóinak, zsoldos személyes katonahíveinek sorába², hogy felhíva magára a nagyhatalmu kormányzó figyelmét, haditettei jutalmául a nemesiséget elnyerje. Részint már Nagy Lajos király óta, részint Hunyadi korában így kaptak nemességet a szörénymegyei *Temeseli, Csornai, Bizerei, Örményesi, Macskási, Mutnoki* (1376 óta nobilis), *Rakovicai*, a hunyadmegyei *Almási, Bajesdi, Barbátvizi, Bári, Brettyei, Csolnokosi, Csulai, Farkadini, Fejérvízi, Galaci, Karulyosdi, Kernyesti, Klopotivai, Lindzsinaí, Ltvádi, Macesdi, Musinai, Oncsofalui, Osztrói, Pestyéni, Ponori, Puji, Riuseri, Szacsali, Szálláspataki, Szentgyörgyi, Szentpéterfalvi, Szilvási, Totesdi, Ungor, Vádi, Várhelyi, Zejkányi, Zalasdi* (1362 óta nemes) és *Zejkfalvi* kenézcsaládok³. A fentiek csak kiágadott nevek, teljes felsorolásukra itt nincs hely. Az ilyen nemesítések annyira gyakoriakká váltak, hogy az oklevelek nem is részletezik azokat a szolgáltatásokat, melyekre a nemes kenézek köteleztetnek, csak egyszerűen, ismétlődő formulával utalnak rájuk: „azokkal a szóásokkal, feltételekkel és szolgáltatásokkal, amelyekkel az előbbi magyar királyok az oláh kerületekben birtokokat és falvakat adományozni szoktak“⁴.

A feltételekkel adományozott nemesség nem a román kerületek sajátossága, hanem régi magyar gyakorlatnak folytatása, jellemző tüneteménye a magyar társadalomfejlődés hűbéri korszakának. Teljesen azonos társadalmi osztály a nemes kenézekével a már a XIII. század vége óta ismert nemes várjobbágyoké, akik szintén speciális katonai szolgálatot teljesítettek. A szepesi lándzsás nemesek a XIII. század közepén éppen úgy egy-egy lándzsás katona állítására voltak kötelezve, mint a fentebb említett Temeseli kenézcsalád s általában a szörénymegyei nemes kenézek. Ugyanígy szolgáltak a XIII. században a turóci és lipóti jobbágyfiúk s a példákat még szaporíthatnók. Az ilyen feltételekhez kötött nemességet az országos nemességtől való megkülönböztetés végett *conditionarius* vagy *partikuláris nemesség-*

¹ PSz. 66—70. l.

² Hunyadmegyéből H. I/2. 709., 761. l., Hunyadmegyei T. R. T. Évk. II., 33. l., a Szörényi kerületekből PH. 69. l., sőt Máramarosból is M. 326., 332., 335. stb.

³ Csánki i. m. betűrendben.

⁴ Ilyen conditiók említése: M. 482. l. PH. 77—78., 70., 55—56. l. vagy Csánki i. m. a betűrendben felsorolt családok történeténél.

nek nevezi történetírásunk¹. Az ország többi területein ezek már a XV. század elejére felszívódtak az országos nemességbe, a román conditionáriusok nagyrésze azonban csak egy évszázaddal később jutott el odáig, mint ennek az akkorra idejétmúlt intézménynek utolsó mohikánjai.

A királyi román conditionariusokkal kapcsolatban szólunk kell a román egyházi nemesekről is. Ugyanis Magyarországon nemcsak a király, hanem a (természetesen katolikus) püspökök is adományoztak feltételekhez kötött nemességet (országosat persze csak a király adhatott). Ez az általánosan *egyházi* vagy *praedialis nemesség*-nek nevezett társadalmi fokozat mindenben megfelel a királyi conditionariusságnak. Élvezői nemesi jogokkal élnek, mindössze a püspök fenntartja magának a birtokra nézve a háramlási, tehát a puszta tulajdonjogot és az egyházi nemes feletti bíraskodást. Román egyházi nemesei a középkorban a váradi és az erdélyi püspököknek voltak, előbbinek a remetei, belényesi, kárándi, gyepesi, kocsubai stb.², utóbbinak a gyalui várhoz szolgáló „nemes vajdái”³. Eppenúgy katonáskodtak a püspök bandériumában, mint a nemes kenézek a várnagyok zászlaja alatt, a váradi püspök nemes vajdái közül többen vitézül küzdöttek és elesetek pl. a várnai csatában (1444)⁴. A „nemes vajda” elnevezés egyébként azonos a „nemes kenéz”-zel, a világosvári *királyi* uradalomban is voltak a XV. században nemes vajdák, akik az uradalomnak magánkézre kerülése után is megtartották kiváltságos jogállásukat⁵. Conditionarius nemes kenézek vagy vajdák mindenütt előfordulnak az országban királyi, egyházi, sőt, amint az előbb láttuk, néha magánbirtokon élő románok közt. A középkor végén népes társadalmi osztályt alkottak, s bizonyosságául annak, hogy a magyar társadalom nem zárkózott el az értékes idegen elemek befogadása elől, conditionarius voltak ellenére több helyen összeházasodtak a magyar országos jogu kisenemességgel⁶.

A román conditionarius nemesek szaporodása újabb válságot okozott a román kerületek társadalmi életében. Most már egy szervezetben, egy törvény alatt éltek együtt nemesek, megerősített kenézek és közrománok; mégpedig, amennyiben a közromán nem nemes kenéz, hanem csak egyszerű vagy megerősített kenéz falujában élt, tehát nem lett jobbágygá, jogilag egyenlő állásban. „*Universi nobiles et kenizii necnon alii Valachi de districtibus Lugas, Sebes, Mihald, Halmas, Krassofw, Borzafw, Komiathy et Illyed*” — így címezi a király 1457-ben a szörénymegyei kiváltságos románok közösségét⁷, kifejezésre juttatva azt a társadalmi sokszínűséget, mely a kerületeket jellemezte. De így volt ez Hunyadmegyében és máshol is. A hűbéres társadalmakra jellemzően egy személy egyszerre többféle jogállapotban is leledzhetett. Volt olyan román nemes, aki egyik bir-

¹ Fekete Nagy Antal: Országos és particularis nemesség i. m.

² Jakó i. m. 184—185. l.

³ H. I/2. 763. l.

⁴ Jakó i. m. 184. l.

⁵ H. I/2. 698. l.

⁶ Jakó i. m. 184. l.

⁷ PH. 73. l.

tokát megerősített kenézi jogon, a másikat nemes kenézi jogon, a harmadikat országos nemesi jogon bírta s ehhez képest különféle kötelezettségei voltak királlyal, várnaggyal, esetleg más nemessel szemben s ugyancsak más és más természetű hatalmat gyakorolt a birtokain lakó nép felett¹. Mikor a magyar társadalom már a hűbéres korszakon túlhaladva, az egyforma vagy rokon társadalmi állású egyéneknek egyenjogu és egységes renddé (nemesség, polgárság, jobbágság) tömörüléséért küzdött, valóban különös szívetet alkothatott benne ez az évszázaddal hátramaradt fejlődésű románság.

Azonban azok az erők, amelyek eddig is a magyar fejlődés követésére készítették a románságot, tovább működtek és megkezdték a kerületek belső életének átalakítását. A magyar nemesség a maga autonóm életét a nemesi vármegye keretein belül élte már akkor (XV. század) és mind inkább a maga lábára állt a közigazgatás és a bíraskodás tekintetében. A nemesi megye nem a királyi hatalom pusztá eszköze, hanem gyűlésein, bírói székén maga választotta biráin és végrehajtó közegein, szolgabiráin keresztül érvényesíti az akaratát, ezzel egyúttal nagy közigazgatási gondot véve le a király és tisztviselői válláról is. A nemesi megye mintájára a román kerületek is önállósulni kezdtek, a várnagy közbejötté nélkül is összegyülekeznek a szabad románok közössége², nemes kenézek, megerősített kenézek, sőt a lassanként szaporodó országos nemések együtt³; oklevelet adnak ki, melyet a szörényi kerületekben a magyar megyék egy szolgabirájának mintájára négy nemes kenéz pecsétjével látnak el⁴; a krajnik átveszi a szolgabíró szerepét, később nevét is⁵; végül megalakul az autonóm bíróság esküdt ülnökökkel (iurati assessores)⁶, akárcsak a magyar megyékben. Különböző vidékeken más és más időben kezdődött meg ez a folyamat és más ütemben is haladt, de állomásai és irányai mindenütt egyformák. Máramarosban már 1368-ban megjelennek a nemesi szolgabírók (iudices nobilium)⁷ és 1385-ben oklevelet ad ki Máramaros megye egészében román tisztikara; alispánja és szolgabirái⁸. A máramarosi meglepően gyors fejlődés annak tulajdonítható, hogy egyrészt várszervezet kötelei nem zárták el az itteni románságot a magyar társadalommal való szorosabb együttéléstől, másrészt pedig a máramarosi román vajdacsaládnak (a Hunyadiak mellett legnagyobb középkori román karriert megfutó Drágfiaknak) sikerült a megye királyi ispánságát megszerezni és vajdai tisztségükkel összeolvasztani⁹, ami egyúttal biztosította azt is, hogy

¹ Lásd pl. a Csornaiak esetét PSz. 37. és 44. l., vagy Máramarosban a Dolhaiakat, M. 362, 363., 511. l., vagy Beregben a Bilkeieket, akik már a XIV. században országos nemések (FM. 308. l.), de még 1412-ben is egyes birtokaikat kenézi jogon birják, M. 185. l.

² Hunyadmegyében pl. 1411-ben, 1418-ban stb. (Hunyadmegyei T. R. T. Évk. II. 24. és 31. l.) a szörényi kerületekben pl. 1439-ben, 1440-ben, 1448-ban stb. (PSz. 33., 56., PK. 371. l.)

³ Lásd az előbbi példákhoz még PK. 402. l.

⁴ PSz. 33., 56., PK. 371., 402. l.

⁵ PSz. 98—94. l. PH. 82. l.

⁶ RSz. 61—62. l.

⁷ M. 62. l.

⁸ FM. 823. l.

⁹ FM. 250. l. stb.

az akkori országos szokás szerint a megyésispán által kinevezett alispán is román nemes legyen Máramarosban¹. De, bár a máramarosi románság magyar mintára már a XIV. században megalkotta a maga megyéjét (amit a szerénységek csak a XVI. században értek el s ugyancsak akkor sikerült a hátszegvidéki román nemességnek a hunyadmegyei ősi magyar nemességgel közizgatásilag végleg egybeolvadni), mégis az egész középkor folyamán a „nemesi“ megye társadalmát itt is a legtarkább társadalmi állású elemek alkották. Máramarosban már 1326-ban országos nemességet, tehát teljes, feltétel nélküli adómentességet, jobbágysági fölötti anyagi és bírói hatalmat, szabad birtokjogot nyer egy román kenéz² és 1360 után mind több és több román vajda meg kenéz jut ide³, mégis még a XV. században is vannak nemes kenézek, akik a huszti várnagytól függenek és a várnak adóznak⁴, sőt olyan nemesnek tekintett és szolbíróságot (csak nemesnek kijáró hivatal) viselő kenézek, akik nem is a királlyal, hanem román nemes társukkal szemben vannak hűbéri függő viszonyban, mert attól kapták conditioval terhelt birtokukat⁵. A máramarosi fejlődés csak külsőleg gyorsabb a déli kerületekéhez viszonyítva, a valóságban ott is fennállt egészen a középkor végéig a conditionarius nemességnek egész színskálája. Ha még hozzáfűzzük ezekhez a magyar balkáni tartományok (Horvátország és Dalmácia) románságának társadalomfejlődését, mely teljesen azonos a már elmondottakkal, s az egyszerű királyi kenéztől a conditionarius román nemesig terjedő minden változatot megtaláljuk benne⁶, megalkothatjuk — ha vázlatosan is — a magyar hatás alatt fejlődött középkori román társadalom képét.

A magyar társadalomhoz való teljes hasonulás akkor állt be, mikor a conditionarius nemes kenézek elérték a feltételmentes országos nemességet. Ez azonban a román nemesek összességére nézve már csak az újkor elején következett be, és az ősi román társadalom utolsó nyomainak eltűnését vonta maga után. A kerületek felosztásával elenyészett a román nemzetiségi autonóm területek emléke; a nemesség egy része, a magyar társadalomhoz való közeledését következetesen folytatva, vallásilag és nyelviileg is beolvadt s a vezetőiktől elhagyott közrománok és a felemelkedni nem tudó kenézek a jobbágysorba süllyedtek.

A MAGYARORSZÁGI ROMÁNSÁG középkori társadalomfejlődésének fokozatait végigkísérve, úgy hisszük, hogy — ha ezúttal csak nagy vonalakban is — sikerült társadalmi intézményeit két élesen elkülönülő rétegre bontani, az elsőnek balkáni eredete a felsorakoztatott bizonyító anyag világosságában nem kétséges, míg a másik hasonló biztonsággal mondható a magyar társadalomfejlődés

¹ FM. 323. l. V. 5. FM. 313. l., mely alkalommal a magyar megyésispán mellett magyar alispán szerepel.

² FM. 66—67., 109. l.

³ FM. 144—146. l.

⁴ M. 542. l.

⁵ M. 373., vagy 239., 527. l.

⁶ Dragomir, Vlahii și Morlacii 18—19., 24—30. l.

szerves részének. A románság olyan mélyreható átalakuláson ment keresztül a magyar társadalmi rendbe való betagozódása által, hogy ősi szervezetének úgyszólván egyetlen alkotóeleme sem őrizte meg eredeti mivoltát, még az úgyszólván mai napig átmentett balkáni hagyományai is a magyarországi viszonyok közt a magyar fejlődés irányában módosultak (katun = szállás, knez = kenéz stb.) Nem beszélhetünk tehát a magyarországi románok sajátos, önkifejtő társadalmi és jogi rendjéről, hiszen még autonómiájukat is kölcsönvett magyar formák közt gyakorolták. A magyar formák azonban kétségtelenül haladást jelentettek a Balkánról hozott kezdetleges társadalmi renddel szemben s így a magyarság nemcsak a szorosán vett kultúra és civilizáció, hanem a finomabb társadalmi tagozódás közvetítésével is közelebb vitte a románságot Nyugathoz.

Dr. MAKKAI LÁSZLÓ